

Nikola JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije. Studije iz predromaničke skulpture na Jadranu.*

Split, 2015. godine

Izdavač: Književni krug - Split (*Biblioteka znanstvenih djela*, 178)

Suizdavač: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika - Split

607 str. ISBN 978-953-163-420-5.

Cijena 250,00 kn

Knjiga profesora Nikole Jakšića objedinjava niz njegovih članaka o predromaničkoj skulpturi, nastalih u tridesetak godina, dobro poznatih stručnoj javnosti, koji su u vrijeme kada su napisani u bitnome doprinijeli našoj znanosti¹. Podijeljena je u 19 poglavlja i, prema autorovim riječima, sadrži znanstvene rasprave koje su izvorno bile tiskane na različitim jezicima te se po prvi put objavljuju i na hrvatskom, nadalje, studije i eseje pretiskane iz starijih izdanja i za ovu priliku tek malo „osvježene“ i, na koncu, rasprave koje su namjenski napisane za ovu knjigu. Knjigu otvara esej o hrvatskoj predromanici kao povijesno-umjetničkom fenomenu i to je ujedno jedini tekst koji nije isključivo vezan uz problem kiparstva, a korisno uvodi čitatelje u problematiku likovne kulture hrvatskog ranosrednjovjekovlja. Slijedi sintetski rad *Kiparstvo u službi evangelizacije* koji je izvorno bio objavljen u katalogu izložbe *Hrvati i Karolinzi*, 2000. godine. U njemu se prvenstveno razmatra predromaničko kiparstvo iz kraja 8. i početka 9. stoljeća, kada fenomen klesanja karakterističnih reljefa s prepletima doživljava svoj kvantitativni i kvalitativni maksimum. Osobine i kulturni kontekst jedne specifične grupe skulpture, koja je prethodila „karolinškoj“, obrađene se u poglavlju čiji naslov, *Odjeci liutprandske renesanse na istočnoj obali Jadrana*, jasno govori o sadržaju koji se u njemu obrađuje. Važnu skupinu reljefa iz početka 9. stoljeća, a koji se nalaze na području južne Dalmacije, uglavnom u Dubrovniku i Boki kotorskoj, N. Jakšić je povezao u cjelinu vođen stilskim, morfološkim podudarnostima te povijesnim podacima u poglavlju pod naslovom *Južnodalmatinska klesarska radionica*. Zasebno poglavlje posvećeno je fenomenu koji se, zbog srazmjerno velike zastupljenosti sačuvanih primjera, odavno i s velikom pažnjom razmatra u hrvatskoj umjetničkoj historiografiji. To je problem oblika, datacije i geneze zabata nad prolazima, „vratima“, oltarnih ograda. Tu se monografski obrađuje katalog ulomaka oltarnih zabata pronađenih na ostacima važne crkvene građevine na lokalitetu Biskupija pokraj Knina, koja je u 9. stoljeću bila mauzolej hrvatskih kraljeva da bi od 11. stoljeća preuzela ulogu katedrale hrvatskog biskupa. Tijekom više od dva stoljeća, u toj je crkvi višekratno moderniziran crkveni namještaj te je bio potreban ne mali napor da bi se ostatke kronološki razvrstalo i upravo se prepoznavanje stilskih osobina zabata pokazalo kao ključ za uspostavu stratigrafije. Drugi tekst o zabatima (*Zabati oltarnih ograda – porijeklo oblika*) je više općenitog i, rekli bismo, teoretskog značaja. Tu se dobro argumentira geneza oblika, kojima se oblikovno i simbolički ističe prolaz u oltarnoj ogradi, iz formi klasične, kasnoantičke i, posebno, ranokršćanske formalne arhitekture. Prema N. Jakšiću, tijekom ranoga srednjeg vijeka dolazi do kreativne, ali racionalnim praktičnim razlozima uvjetovane, kontaminacije dvaju osnovnih oblika arhitektonske artikulacije ponad otvora: luka i trokutastog zabata. Upravo je takav „složeni“ zabat najčešći na području Dalmacije, te se može govoriti o regionalnoj karakteristici.

¹ Proširena i dopunjena riječ na predstavljanju knjige u Zavodu za znanstveni i umjetnički rad HAZU, Split, 22. siječnja 2016. godine.

Vjerojatno su najveći utjecaj na cijelu jednu generaciju povjesničara umjetnosti u Hrvatskoj imali članci profesora N. Jakšića, posvećeni prepoznavanju i objedinjavanju opusa pojedinih radionica i kipara djelatnih od 8. do 11. stoljeća na području Hrvatske i Dalmacije. Njegova metoda stilske identifikacije i povezivanja morfoloških osobina omogućila je grupiranje stotina, do tada „anonimnih“ ulomaka u logične cjeline. Paradigmatske su u tom kontekstu njegove studije u kojima otkriva osobine i raspon djelatnosti jedne predromaničke klesarske radionice kojom rukovodi vrstan majstor kojega je, po njegovu najbolje sačuvanom radu, nazvao „Majstor koljanskog pluteja“. Jakšićev prijedlog pripisivanja veće skupine reljefa s raznih lokaliteta ovom anonimom majstoru bio je prvi put izrečen prije točno trideset i pet godina te do danas nije osporen, štoviše, u međuvremenu su otkriveni i objavljeni novi artefakti i podatci u prilog davno formulirane teze. Može se reći da je Jakšić, slijedom metode svoga profesora I. Petriciolija, u našu znanost čvrsto usadio ideju da se i umjetničke izrađevine iz epohe ranoga srednjeg vijeka mogu interpretirati analitičkim alatima atribucijskog postupka, odavno u uporabi u znanosti o povijesti umjetnosti. Stoga je vrlo važno da su problematici ove skulpture posvećena čak tri teksta (*Majstor koljanskog pluteja*, *Majstor koljanskog pluteja u kontekstu predromaničkih reljefa s lokaliteta Stombrate* i *Reljefi Trogirske klesarske radionice*) u kojima možemo, kroz naknadno dodane bilješke, pratiti kako je identifikacija ovog opusa bila prihvaćena i kao se snažila novim doprinosima. Uvrštene su u knjigu i druge studije u kojima se prepoznaju i okupljaju kiparski fragmenti za koje autor smatra da su rad pojedinih klesarskih radionica. Rad naslova *Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira* nastao je upravo za potrebe ove knjige, a slijede tri poglavlja koja preispituju bogatu klesarsku proizvodnju u doba hrvatskog kneza Branimira: *Dvorska klesarska radionica*, *Novi natpis s imenom kneza Branimira* i *Benediktinska klesarska radionica*.

Intrigantnim, pa i provokativnim pitanjima vezanima uz poznatu krstionicu na kojoj je zabilježeno ime kneza Višeslava posvećena su dva poglavlja knjige. Tu se donosi članak (*O porijeklu krstionice s imenom kneza Višeslava*) objavljen pred desetak godina u kojemu su radikalno bili korigirani sudovi o mjestu njena porijekla čime se bitno mijenja značenje koje je odavno bila zauzela u hrvatskoj nacionalnoj povijesti. To je, naravno, izazvalo poprilične reakcije te je N. Jakšić u knjigu uvrstio do tada neobjavljeni prilog intencionalno provocirajućeg naslova: *Ponovno o krstionici svećenika Ivana nazvanoj i Višeslavovom*. Autor donosi nove podatke o spomenutoj krstionici koji potvrđuju da je ona već u prvoj polovini 18. stoljeća zabilježena u Veneciji. Naravno, ne izostaju niti odgovori na primjedbe onih koji su osporavali ranije Jakšićeve teze.

Znatni dio knjige posvećen je jadranskoj skulpturi iz 11. stoljeća i njenom povijesnom kontekstu. Posebno su poticajne opservacije iznesene u članku naslovljenom *Slučaj arhonta Dobronje i prokonzula Grgura*, gdje se povijesno kontekstualizira niz važnih protoromaničkih reljefa iz Zadra (najpoznatiji su čuveni pluteji iz crkve svete Nedjeljice) i donose važne usporedbe sa suvremenom kiparskom produkcijom u Akvileji, nastalom u doba moćnog patrijarha Poponea. Jezgru teksta pod naslovom *Skulptura u zadarskoj nadbiskupiji od 4. do 12. stoljeća* čine upravo vrlo uspjele analize zadarske skulpture razdoblja rane romanike. Kronološki logično, ova opsežna knjiga završava studijom o jednoj grupi romaničke skulpture gdje je autor opet prepoznao radionicu te stoga i poglavlje ima uobičajeni jakšićevski naslov: *Romanička klesarska radionica iz Knina*. To je ukratko sadržaj ove omašne knjige (rijetke su, ili izuzetne, knjige ovakovog opsega posvećene isključivo fenomenu ranosrednjovjekovne skulpture), prepune podataka, metodoloških inovacija, poticajnih analiza.

Jakšićeva knjiga nije sinteza, monografija o iznimno važnom poglavlju naše povijesti umjetnosti, onom o predromaničkoj skulpturi, već je možemo opisati kao, do sada, najširu panoramu o tom fenomenu. Moglo bi se još ista-

knuti da u ovom radu, kao i inače u radu profesora Jakšića, povijest umjetnosti postaje kulturna povijest. Izvrsno povezuje skulpturu s povijesnim podacima, smisljeno dešifrira rijetke sačuvane natpise koji, srećom, u Dalmaciji često prate skulpturu.

Tehnički gledano ova je knjiga u većoj mjeri zbornik već objavljenih i poznatih tekstova. Obično se takav izdavački postupak opravdava pretpostavkom da će na taj način oni biti lakše pristupačni jer su objavljeni davno i na raznim mjestima. Ovakvo objašnjenje, naravno, nema smisla u naše doba, kada postoje izvrsni elektronski mediji distribucije, stoga je jedino važno ako se novim izdanjem uspjelo dobiti novu vrijednost. U ovoj knjizi je to, svakako, postignuto. U čemu je novost ili doprinos? Sigurno ne samo u poglavljima, do sada, neobjavljenih tekstova. Ponajprije nova je vrijednost način kako su tekstovi prezentirani, opremljeni te u obilnim komentarima koji ih aktualiziraju. Treba istaknuti način kako je knjiga opremljena jer je taj, prividno tehnički, dio posla u ovoj knjizi obavljen vrlo dobro i sukladno sadržaju. Naime, kulturna povijest, a to je ono o čemu piše profesor Jakšić, piše se i na osnovi neverbalnih podataka, dakle prije svega važno je razvrstavanje, grupiranje, uspoređivanje, odnosno identificiranje sličnosti i razlika, na osnovi čega se donose zaključci o povijesnom ambijentu, stilu, kronologiji i slično. Lako je zamisliti situaciju u kojoj se gotovo redovito nađe čitatelj takvog štiva, kad većinu spomenutih vizualnih podataka mora tražiti na drugom mjestu, jer su u članku reproducirani samo odabrani primjeri. Na taj način kao da nam se uskraćuje provjera autorovih navoda. Jakšić nam predlaže niz dalekosežnih zaključaka o datacijama, autorskim i kulturnim krugovima, radioničkim proizvodnim cjelinama, a sve se može bjelodano vidjeti i provjeriti na istim tim stranicama u reprodukcijama koje striktno prate izlaganje. Gotovo da je knjiga realizirana kao multimedijaska prezentacija u kojoj su slika i riječ komplementarni. Slutim da je trebalo uložiti veliki trud da bi se to postiglo, ali Jakšić nije štedio truda.

Što se samog izlaganja tiče, naš autor pregledno i jasno iznosi stavove i misli, organizira slijed argumenata i izvodi teze, a stil mu nije opterećen nastojanjem da se pismo sviđa, ne pridobiva čitatelja figurama, doskočicama, jezičnim akrobacijama, ali svejedno ga čitamo lako i sa zanimanjem. Jedini forte Jakšićeva stila je zanimljivost izlaganja i ponuda vrijednih otkrića, intrigantnih rješenja, dobrih, utemeljenih zaključaka. Koristi samo onoliko riječi koliko je potrebno za pojašnjavanje nekog problema ili iznošenja teze, kao pravi šampion ekonomičnosti u izlaganju. Važna je to odlika u posljednje vrijeme, kada smo pritisnuti tekstovima i temama o ranosrednjovjekovnoj skulpturi u kojima se zaludo pedanterijski insistira na opisivanju svakog i najmanjeg detalja, mjeri se kosina žlijeba između dvaju prutića u troprutu, broje brazde dlijeta po četvornom centimetru, kao da je to jako važno. Doduše, ti podatci jesu važni, ali nije potrebno takvim detaljima analize opterećivati publiku, pogotovo kada to može zasjeniti bit izlaganja. Dobar povjesničar umjetnosti zna koliko je važno i mukotrpno evidentirati i punim imenom nazvati svaki detalj na likovnom djelu, ali isto tako mora znati da se velika većina obavljenog analitičkog opisa mora baciti u koš i iznijeti samo bitno. Jakšić jako dobro vidi razlike i podudarnosti duktusa alata pojedinih klesara, tehničke osobine reza kamena, ritam i osobine sastavljanja kompozicije, ali on to opisuje i ističe samo kada i koliko je potrebno za argumentaciju. Uzorna je vještina koju autor pokazuje pišući o ranosrednjovjekovnoj skulpturi jasno i zanimljivo. Predmet njegova istraživanja, ranosrednjovjekovna skulptura, je repetitivan i dvodimenzionalan, repertoar motiva je ograničen i robuje retoričkim pravilima, topika je kruto zadana, statično je simetričan te robuje *horroru vacui*, a nerijetko se pojavljuje u jadnim fragmentima – redom su to elementi koji daju materijal za uspavanku. Međutim, Jakšić tu skulpturu, te natrane uzličice, spiralice, pletenice, rijetke i jedva prepoznatljive cvjetice i listiće ne gleda tako. Vrlo dobro razumije suptil-

nu prirodu i vrlo jasnu funkcionalnu poruku. Najbolje se to može ilustrirati na primjeru korištenja riječi *dekoracija*, nužno dosta čestu u ovom kontekstu: na bezbroj mjesta u stručnoj literaturi se srećemo s izrazima *dekoracija na pluteju*, *dekorirani fragment*, *pleterna dekoracija* i slično iako smo svjesni da to nije dekoracija. Isklesani križ ne može biti dekoracija, kao što ni čempres, palma ni ptice u vitici nisu dekoracija. To je prikaz raja. Vrijedno je truda pogledati kako se riječ *dekoracija* koristi u ovoj knjizi, kako autor izlazi na kraj s ograničenjem jezika gdje je riječ *dekoracija*, *dekor* sinonim za ukras.

Istraživanja ranosrednjovjekovne skulpture u zamahu su u čitavoj Europi. Neosporno je utemeljena svijest da su kiparski obrađeni fragmenti izdašna riznica podataka iz davnih, koji puta teško razumljivih stoljeća ranoga srednjeg vijeka. Tisuće se ulomaka diljem Europe sistematizira i svakodnevno objavljuje. I sve je više jasno da se radi o fenomenu koji ima bitne zajedničke osobine na čitavom europskom području, sve se više otkrivaju slični ili identični kiparski radovi udaljeni jedan od drugog i do nekoliko stotina kilometara. Na tim elementima temelji se uvjerenje da predromanička skulptura pletera nije istodobno nastala u sličnim uvjetima na više mjesta, nego se pokušava otkriti žarište i pravci širenja. Još nema odgovora s kojim bismo se svi složili, ali akumulacija sve boljih i sustavnih istraživanja vjerojatno će dovesti do takvog s kojim će se složiti, ako ne svi, a ono većina istraživača. Koje je mjesto prof. Jakšića u kontekstu ukupnih napora istraživanja umjetnosti između 7. i 11. stoljeća? Imaju li njegovi znanstveni rezultati samo lokalni ili širi značaj? U odgovor nema sumnje jer je njemu jasno da hrvatskom istraživaču koji želi pisati o likovnoj kulturi ranoga srednjeg vijeka Rim, Akvileja, Ravenna ne smiju biti udaljeno inozemstvo. Fenomen se, naravno, mora izučavati lokalno, ali se mora uvrstiti u globalni okvir. Jakšić izvrsno koristi podatke iz građe u čitavoj Europi, pogotovo talijansku građu, za potrebe tumačenja naše povijesti umjetnosti, ali protumačiti će i spomenike izvan naših granica. Pritom će iskoristiti priliku da saznanjima iz našeg kruga pojasni neke općenitije činjenice. U jednom je ekskursu, primjerice, odlučio staviti točku i uskličnik na kraj priče o dataciji pluteja koji se sada nalaze u kapeli sv. Petra u akvilejskoj katedrali. Gotovo smo se trideset godina zabavljali prateći kako cijela generacija stručnjaka ove važne reljefe smatra radovima iz početka 9. stoljeća, dok je mala grupica znanstvenika predvođenih Fulvijem Zulijanijem i Nikolom Jakšićem znala da su nastali u prvoj polovini 11. stoljeća, sa svim posljedicama koje ovakva datacija izaziva. Pristalice starije datacije polako posustaju, a meni pripada zadovoljstvo utvrditi da je u uspostavi istinite kronologije akvilejskih reljefa Jakšić poentirao upravo primjerom iz knjige o istarskom kiparstvu od 5. do 13. stoljeća, tiskanom prošle godine.

Profesor Jakšić odan je točnosti i onda kada je ona neugodno neprivilačna i suprotna uvriježenim stavovima. I s punim pravom zna podići profesorski prst upozorenja i razmontirati pogrešne ili površne tvrdnje. Dobro je da još postoje ovakvi autori. Jer da, primjerice, nije bilo Stjepana Gunjače, koji je uložio velik trud i izložio se ne maloj inkomodaciji kako bi protjerao nesretnu čašu iz Bitelića iz ranosrednjovjekovne hrvatske historiografije, vjerojatno bi i danas školske ekskurzije dolazile gledati izlizanu bukaru koju je Praslaven donio zavezanu za pas preko Karpata na Jadran. Takvih je nekoliko fantazija Jakšić odlučno stavio na pravo mjesto i u adendama ovoj knjizi. Među nama, to su najduhovitiji i najupečatljiviji dijelovi knjige koje se ne smije propustiti.

prof. dr. sc. Ivan MATEJČIĆ
Ivana Matetića Ronjgova 10
HR – 52440 Poreč
ivanmatejcic50@gmail.com